

La cultura de l'aigua a la Vall d'en Bas: els molins fariners hidràulics

Text > **JESÚS GUTIÉRREZ** i **ARNAU BROSÀ**, membres del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (PEHOC)

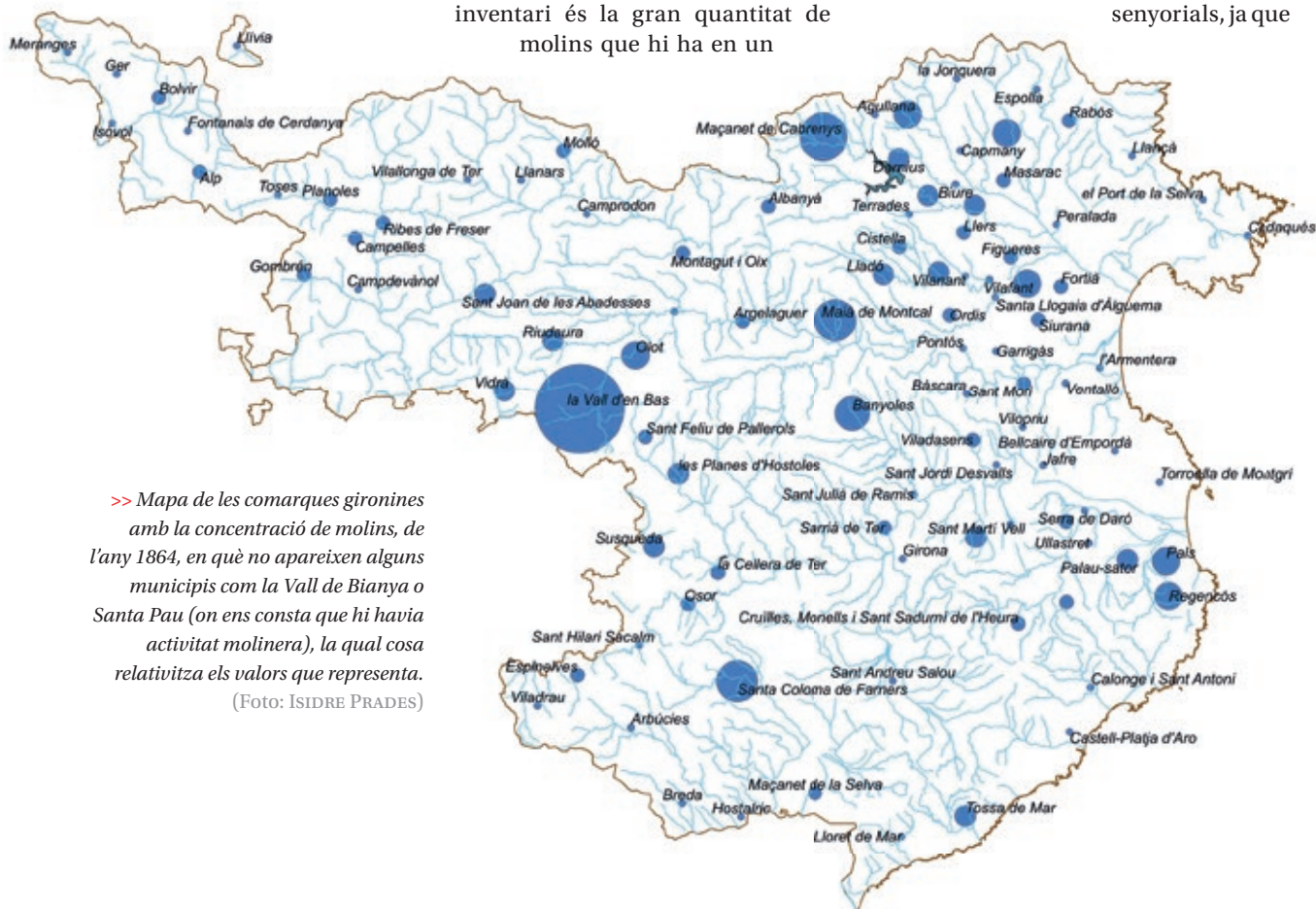
L'article que segueix és el resultat del projecte de recerca i del treball de camp efectuats al llarg de quatre anys (2017-2020) per l'equip format per Xavier Solà, Xevi Collell, Jaume Borràs, Arnau Brosa i Jesús Gutiérrez, vinculats al Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (PEHOC) i Joan Pujolriu, *Menguís*, membre del Grup Excursionista, Cultural i Alpinista (GECA) de la Vall d'en Bas.

El resultat ha estat la publicació del llibre *La cultura de l'aigua a la Vall d'en Bas: Molins hidràulics i agricultura. Arquitectura i història de les activitats preindustrials a l'entorn de l'alt Fluvià*, editat pel PEHOC i l'Ajuntament de la Vall d'en Bas el 2021.

L'objectiu, un cop definit i delimitat el projecte de recerca, és la definició, la relació amb l'entorn i la catalogació dels molins de la Vall d'en Bas. Potser allò que sorprèn més de l'estudi-inventari és la gran quantitat de molins que hi ha en un

municipi, el de la Vall d'en Bas, format el 1969 a partir de l'agrupació de quatre nuclis històrics: Sant Esteve (amb els Hostalets), Joanetes (amb Falgars), Sant Privat (amb el Mallo) i la Pinya. Si ens atenim al mapa que ens situa a l'any 1864, veiem la importància d'aquesta activitat en els nuclis de la Vall.

Què explica aquesta presència molinera? Primer cal veure de quina manera es desenvolupen les relacions senyoriales, ja que

>> Mapa de les comarques gironines amb la concentració de molins, de l'any 1864, en què no apareixen alguns municipis com la Vall de Bianya o Santa Pau (on ens consta que hi havia activitat molinera), la qual cosa relativitza els valors que representa.

(Foto: ISIDRE PRADES)

>> Molí de la Lloatera, del segle XVIII. (Foto: JESÚS GUTIÉRREZ I ARNAU BROSSA)

des de l'època carolíngia (com afirma Jordi Bolós a *Història de la Garrotxa*), en el segle VIII, ja hi ha documents que en donen testimoni. Posteriorment, amb la creació de les jurisdiccions i els monopolis senyorials, de segur que degueren sorgir conflictes entre pagesos i senyors (laics o eclesiàstics): els primers eren contraris a les noves càrregues i defensors de la llibertat d'elecció de molí per moldre, i els darrers volien estrènyer els llaços de vassallatge a fi d'obtenir les rendes necessàries per mantenir el seu poder econòmic i l'estatus. I més si hi afegim, seguint els arguments d'Andrés Robres quan estudia els monopolis senyorials valencians, que els molins són els que generen la part més important d'aquestes rendes.

Hem de suposar que el model garrotxí és el mateix que el de moltes comarques: una agricultura de subsistència i d'autoconsum, de base cerealística (varietats de blats: forment, majoritàriament, amb barreges d'altres gramínies com ara sègol, ordi o civada), de baix rendiment, extensiva, amb un sistema de rotació de producció i guaret bàsic per mantenir aquesta productivitat de supervivència. Dins aquest model, la zona de l'alt Fluvià genera un nombre inusi-

tat de molins. Què fa possible, doncs, aquesta explosió de l'activitat molinera en aquesta zona de la comarca de la Garrotxa?

Els molins, un llegat del règim senyorial

En un model econòmic preindustrial, estanc i tancat en ell mateix, de petites cèl·lules econòmiques i socials, sense accés a les relacions estables d'intercanvi, basat en l'autoconsum i el policultiu més elemental per garantir tot el que es necessitava per sobreviure, els molins fariners hidràulics formen part del paisatge necessari, com a monopoli senyorial (a través del cobrament de rendes i de l'aplicació de càrregues i altres drets i privilegis) o reial, efectiu o delegat jurisdiccionalment, o com a propietat d'alguns pagesos forts que es podien permetre construir aquestes estructures complexes, la qual cosa va acabar generant un ofici nou, el de moliner, estretament vinculat a aquest model agrari.

Els molins catalogats o inventariats a la Vall d'en Bas són, majoritàriament, dels segles XVI i XVIII, tot i que se'n documenten restes i vestigis des dels segles XII i XIII (molí d'Esquenadases o molí Vell de Sant Privat, i d'altres) i se'n continuen construint fins al segle XIX.

En algun moment d'aquests vuit-cents anys, i no podem afirmar les circumstàncies, es degueren anar relaxant les condicions senyorials que permeten entendre l'eclosió espectacular d'aquesta activitat als pobles de la Vall d'en Bas. Sobretot si considerem que les rendes que generaven els molins eren la part més important dels

Els molins catalogats o inventariats a la Vall d'en Bas són, majoritàriament, dels segles XVI i XVIII, tot i que se'n documenten restes i vestigis des dels segles XII i XIII (molí d'Esquenadases o molí Vell de Sant Privat, i d'altres) i se'n continuen construint fins al segle XIX

>> Molí de Massegur, un molí del segle XVII, amb la sortida d'aigua dels dos carcabans i de dimensions considerables. (Foto: JESÚS GUTIÉRREZ I ARNAU BROSSA)

cobraments senyorials. Allò que ens intriga és que no tenim constància que hi hagués grans conflictes jurídics (no se n'ha conservat documentació o no se'n va fer l'acció notarial aleshores) entre senyors i pagesos per l'ús d'aquests molins en règim de monopoli. L'existència, doncs, d'aquest elevat nombre de molins privats qüestiona bona part del monopoli feudal, de manera que, o bé hi ha un reforç dels mecanismes de defensa i autodefinició dels pagesos (potser derivats de les lluites pageses dels segles XIV i XV: masos ròncecs, remences, etc.), o bé un afèbliment progressiu del poder d'una noblesa acostumada a viure de les rendes imposades a la pagesia, i que entra en crisi des de final del segle XVIII, confirmada a partir de l'abolició dels drets senyorials després de les Corts del 1812. No sabem fins a quin punt hi afecta, de forma positiva, aquesta decisió, però el que sí que sabem és que hi va haver un màxim de quaranta-tres molins a la vall. En tot cas, sí que tenim constància de la gran activitat constructiva i de reparació o ampliació d'alguns dels molins ja existents.

La importància de l'activitat molinera en l'agricultura d'autoconsum

La manca de canals d'intercanvi econòmic a llarga distància o mitjana obligava les comunitats pageses a procurar per la seva pròpia supervivència, de

L'existència d'aquest elevat nombre de molins privats qüestiona bona part del monopoli feudal: o bé hi ha un reforç dels mecanismes de defensa i autodefinició dels pagesos, o bé un afèbliment progressiu del poder d'una noblesa acostumada a viure de les rendes imposades a la pagesia

>> Bassa del molí del Perer, de dimensions mitjanes. La paret que està en contacte amb l'edifici, allà on se situa el cub, té aproximadament uns dos metres de gruix, per poder contenir la pressió de l'aigua. (Foto: JESÚS GUTIÉRREZ I ARNAU BROSSA)

manera que havien de produir tot allò que havien de menester per garantir-la. I no només produir-ho, sinó elaborar-ho i transformar-ho en béns de consum. Allà on l'activitat era bàsicament agrària s'instal·laven molins per obtenir la farina per elaborar pa. Per les dimensions d'alguns d'aquests molins, realment petits, entenem que eren de producció limitada al consum familiar i poca cosa més. Poques vegades els molins eren grossos, i en aquests casos, responien a una àrea d'influència important (molí de Massegur i molí de Valentí, a Sant Privat). Així, veiem que els moliners eren, majoritàriament, pagesos a temps parcial que dedicaven una part del seu treball a la molinaria i al manteniment i la reparació del molí, especialment a l'hivern, quan no hi havia feina al camp ni gaire aigua, i era més fàcil netejar els recs, els canals i les basses, i reparar les peces de fusta i metàl·liques que calgués. Totes i cadascuna d'aquestes feines quedaven contingudes en els contractes d'establiment i afermament que hem pogut consultar, que corresponen a la notaria del Mallol, i que estan dipositats a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa.

Un medi natural que ho permetia

La vall té unes característiques climàtiques i una orografia que expliquen, en bona part, l'existència d'aquesta activitat molinera, sostinguda al llarg dels segles. Actualment, la Vall d'en Bas és un municipi de 90,7 quilòmetres quadrats. A l'est, les serres de Xe-

nacs, Marboleny i Murrià; al sud, els cingles del Grau i Sobremont; a l'oest, l'altiplà del Collsacabra, i al nord-oest, la serra del Puigsacalm i Bellmunt són zones humides que porten l'aigua de pluja cap a la vall, que constitueix una extensa plana central drenada pel riu Fluvià que les orienta cap al nord després de recollir rieres, rierols i torrents procedents de les muntanyes, especialment per l'esquerra. Els primers nuclis habitats estan situats a les parts més elevades (Joanetes, el Mallol, Sant Esteve), mentre que la plana és molt fèrtil i està dedicada a l'agricultura.

Tot i el seu pas-sat lacustre, la vall disposa de molta menys aigua que fa uns quants segles, a causa de la sobreexplotació dels aqüífers i a la disminució de les precipitacions de les darreres dècades.

Necessitat d'individualització de l'activitat: càrregues i baixa productivitat

L'existència de les càrregues senyoriales, tradicionalment, limitava el nombre de molins, ja que era de l'interès del senyor o del propietari mantenir l'obligació de moldre als seus molins. Aquesta obligació, dret jurisdiccional

o monopoli va tendir a desaparèixer, progressivament, en el segle XVIII, i es va fer efectiva en el XIX. Va ser en aquest procés que es va produir un increment molt gran de molins a la vall i als ves-

Els moliners eren, majoritàriament, pagesos a temps parcial que dedicaven una part del seu treball a la molinaria i al manteniment i la reparació del molí, especialment a l'hivern

sants de les muntanyes que l'envolten, sempre a prop dels rius, torrents i rieres que baixen del Grau, dels Llancers o de Collfred, i que obliguen a adaptar-los a cada ubicació: així, veiem que els que estan a les parts més altes de la vall, a les zones més irregulars, construeixen unes basses més petites, ja que no necessiten retenir grans quantitats d'aigua perquè en tenen assegurat el subministrament

constant; mentre que els situats a les parts més baixes, a la plana, tenen basses més grans, de desenes de metres de llargada en alguns casos (molins de la Clapera, als Hostalets, o de Massegur i Aubert, a Sant Privat), per tal de garantir la pressió i la potència de l'aigua sobre el rodet i les moles.

Aquest és només un exemple de l'enginy aplicat pels habitants de la vall. Un enginy individual, de poca expectativa, de baixos rendiments agraris, d'una agricultura cerealística de baixa productivitat, com hem ex-

>> Cobertes anterior i posterior del llibre La cultura de l'aigua a la Vall d'en Bas. (Foto: JESÚS GUTIÉRREZ I ARNAU BROSSA)

plicat, però combinats amb l'esforç i el treball seculars, i que va donar com a resultat aquest patrimoni que ara analitzem.

La Vall: molins fariners hidràulics des dels segles XII i XIII

A més de localitzar els molins, s'ha elaborat un inventari exhaustiu de cada un a partir de la visita *in situ* i se n'ha elaborat una fitxa. La fitxa consisteix en una descripció de les diferents parts del molí, una recopilació de totes les dades històriques disponibles, una valoració de l'estat de conservació i un registre fotogràfic. El treball de camp ha evidenciat molta variabilitat entre els molins, que, tot i compartir algunes parts, no responen a un model que es vagi repetint. Això no obstant, l'inventari ens ha permès fer-nos una idea de les característiques generals.

Cal destacar que l'estat de conservació dels molins és molt divers: n'hi ha que estan en ruïnes o que han desaparegut, però també n'hi ha d'altres de rehabilitats com a cases o fins i tot en funcionament, com és el cas excepcional del molí del Perer, als Hostalets d'en Bas.

A més, s'ha recollit el testimoni d'una trentena de persones de la Vall d'en Bas, amb la qual cosa s'ha pogut fer un exercici de recuperació de la memòria popular sobre l'activitat molinera i l'impacte de l'aiguat del 1940. Aquestes entrevistes s'han dipositat en el fons memorialístic de l'Institut Ramon Muntaner (IRMU), entitat vinculada al Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i impulsora d'aquest tipus de projectes de recerca, fet que permetrà preservar aquesta mostra del patrimoni immaterial de la Vall d'en Bas que, d'altra manera, de mica en mica s'aniria perdent.

Conclusions

Els molins hidràulics formen un patrimoni valuós que evidencia un passat preindustrial, a voltes frenètic, a les comarques gironines. En el cas de la Vall d'en Bas, s'hi documenten molins hidràulics a partir dels segles XII i XIII, i el moment de màxima construcció d'aquests edificis va ser entre el segle XVI i el XVIII. El segle XIX va ser el moment de màxima concentració de l'activitat molinera a les comarques gironines. Molts d'aquests molins es de-

dicaven a l'activitat familiar o domèstica (moldre gra per obtenir farina o farro, i blat de moro per al bestiar), o estaven oberts per a altres pagesos, que hi molien la seva producció a canvi d'una part del producte.

La decadència d'aquesta activitat s'explica per l'immens esforç humà i de manteniment que requereixen els molins, fet que provoca que a començament dels anys seixanta del segle passat els tradicionals anessin caient en desús. Aquest fet, juntament amb la competència de les farineres industrials, l'aparició de ginys que simplificaven el treball i la transformació d'alguns molins en petites centrals hidroelèctriques, explica la fi d'aquesta activitat.

Els molins hidràulics són una expressió material del passat preindustrial i agrícola de la Vall d'en Bas i d'altres àrees de les comarques gironines. Encara, però, som a temps d'evitar que es perdi totalment aquest testimoni d'un passat que forma part, absolutament, del nostre paisatge cultural i històric. Preservar aquest llegat ens obliga a tenir-ne coneixement, i aquesta és la nostra modesta aportació a aquesta tasca.